

Branko BANOVIĆ*

KA INKLUZIVNOM KARAKTERU LEKSIKONA ETNOLOGIJE CRNE GORE

Apstrakt: Imajući na umu da je socijalna i duhovna kultura manjinskih naroda u novije vrijeme rijetko bila predmet interesovanja crnogorske etnologije, ovaj rad ukazuje na mogućnost da određeni elementi manjinskih etnologija ne dobiju adekvatan tretman u prvom Leksikonu etnologije Crne Gore. Polaznu teorijsku osnovu analitičko-interpretativnog dijela rada predstavljaju ideje o inkluzivnom karakteru Registra nematerijalne kulturne baštine, koje u svojim radovima predlaže, razvija i obrazlaže antropolog Miloš Milenković. Iako su principi formiranja Registra NKB i izrade LECG znatno različiti, oba dokumenta bave se tradicionalnim etnološkim temama. Stoga, analiza određenih paralela u procesu izrade ova dva dokumenta mogla bi da bude značajna u kontekstu dolaska do inkluzivnog karaktera Leksikona. Potencijalna ograničenja u vezi sa obradom odrednica vezanih za manjinske etnologije demonstrirana su na primjeru orijentalnog nasljeđa i socijalne i duhovne kulture Bošnjaka/Muslimana i Albanaca. Na kraju rada predložene su preporuke u cilju prevazilaženja mogućih prepreka i obezbjeđivanja inkluzivnog karaktera LECG, koji bi bio prilagođen društvenom, kulturnom i identitet-skom kontekstu Crne Gore.

Ključne riječi: *manjinske etnologije, manjinski narodi, inkluzivni karakter, nematerijalna kulturna baština (NKB), Leksikon etnologije Crne Gore (LECG)*

UVOD

Društveno-istorijske osobenosti Crne Gore, koje su u vezi i sa savremenim identitetskim kontekstom, obavezuju nas da u izradi prvog Leksikona etnologije Crne Gore pokažemo poseban senzibilitet prema manjinskim etnologijama. Ukazujući na moguća ograničenja u vezi sa obradom odrednica vezanih za manjinske etnologije, rad koji je pred nama razmatra faktore koji su usloveli ova ograničenja i predlaže modalitete kojima bi se preventivno

* Branko Banović, Univerzitet Donja Gorica i Zavičajni muzej Pljevlja

osigurao inkluzivni karakter Leksikona etnologije Crne Gore. Osim profesionalnog i etičkog momenta, na to nas obavezuje i odgovoran odnos koji Crna Gora u kontinuitetu pokazuje u oblasti manjinskih politika. Naime, Deklaracija UN o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, vjerskih i jezičkih manjina, naglašava da je država obavezna da manjinama prizna, na prvom mjestu, pravo na njihovu kulturu.¹ U preambuli Ustava Crne Gore navedeni su i najbrojniji narodi i nacionalne manjine u Crnoj Gori, a jasno je naznačeno da je multikulturalnost jedna od temeljnih državnih vrijednosti.² Pored osnovnih ljudskih prava i sloboda, u cilju zaštite ukupnog nacionalnog identiteta, Ustav i zakoni Crne Gore manjinama daju i set dodatnih prava.³ U širem društvenom i kulturnom kontekstu, identiteti i kulture manjinskih naroda sastavni su dio ukupnog identiteta i kulture Crne Gore, a opšta obaveza države u očuvanju i staranju o kulturnoj baštini dodatno je podignuta na viši nivo činjenicom da je Crna Gora i multietnička i multikonfesionalna, ne samo u nekim svojim djelovima već da je to bitna odlika njene cjelokupne strukture. Kako je Crna Gora u svojim temeljnim dokumentima pokazala izuzetan senzibilitet prema manjinskim narodima, a samim tim i prema manjinskim kulturama i njima pripadajućim kulturnim nasljeđima, namjera ovog rada jeste da naglasi značaj obezbjeđivanja inkluzivnog karaktera Leksikona etnologije Crne Gore. Pri tome mislim na jedan sistem koji bi usmjeravao izradu LECG u inkluzivnom smjeru i koji predlaganje i obradu odrednica vezanih za etnologije manjinskih naroda ne bi prepustio ličnoj posvećenosti ili poznanstvima, već u kome bi profesionalci angažovani na pisanju odrednica za Leksikon radili uz podršku autora koji su se profesionalno ili amaterski bavili kulturnim nasljeđem i socio-kulturnim životom manjinskih naroda i etničkih grupa. Podrazumijeva se da bi se inkluzivni karakter Leksikona bazirao na interkulturalnom uključujućem,

¹ *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, GA resolution 47/135, 1992, član 2,

<https://www.oas.org/dil/1992%20Declaration%20on%20the%20Rights%20of%20Persons%20Belonging%20to%20National%20or%20Ethnic,%20Religious%20and%20Linguistic.pdf> (pristupljeno 14. 11. 2019. godine).

² *Ustav Crne Gore*, Preambula. 2007. <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf> (pristupljeno 14. 11. 2019. godine).

³ Crna Gora, Vlada Crne Gore, *Strategija manjinske politike*. 2008. <http://www.minmanj.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=92651&rType=2&file=Strategija%20manjinske%20politike.pdf> (pristupljeno 15. 11. 2019. godine); Crna Gora, Vlada Crne Gore, *Strategija manjinske politike 2019–2023*, 2019. <http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=368873&rType=2>. (pristupljeno 14. 4. 2020. godine).

a ne multikultrnom segregativnom modelu i da bi bio prilagođen društvenim, kulturnim, istorijskim i identitetskim osobenostima Crne Gore.⁴

Polaznu teorijsku osnovu analitičko-interpretativnog dijela rada predstavljaju ideje o inkluzivnom karakteru Registra nematerijalne kulturne baštine, koje predlaže, razvija i obrazlaže antropolog Miloš Milenković (Milenković 2016: 91–109). U formalnom, strukturnom, pa i u suštinskom smislu, Registar nematerijalne kulturne baštine i Leksikon etnologije dva su znatno različita dokumenta i nije ih zahvalno porediti.⁵ Ipak, procesi izrade oba dokumenta u pojedinim fazama uključuju istraživanje tradicionalnih etnoloških tema (nekad obuhvaćene konceptima kao što su folklor, narodni život, socijalna kultura, duhovna kultura, nematerijalna kulturna baština, nematerijalna kultura itd.). Osim toga, kada je u pitanju Crna Gora, upoređivanje Registra NKB i LECG pokazuje se opravdanim jer se radi o dva velika projekta, koja, nakon dugo vremena, objedinjuju potencijale crnogorske etnologije. Analiza određenih paralela u procesu izrade ova dva dokumenta mogla bi da bude značajna u kontekstu dolaska do inkluzivnog karaktera Leksikona, a potencijalna ograničenja u vezi sa obradom odrednica vezanih za manjinske etnologije biće demonstrirana na primjeru orijentalnog nasljeđa i socijalne i duhovne kulture Bošnjaka/Muslimana i Albanaca.

⁴ Multikulturalizam je koncept koji koriste različite institucije (škole, učenici, novinari, NVO, političari, vlade, crkve itd.), a zbog toga što svi ovi entiteti imaju potpuno različite ideološke agende, Timoti Pael smatra da je svako traženje konsenzusa u vezi sa preciznim definisanjem koncepta izlišno (Powell 2003). Ipak, i pored znatnih različitosti, multikulturalisti dominantno naglašavaju važnost i validnost varijeteta kulturnih tradicija kritikujući etnocentrizam ekskluzivnog fokusa na dominantnu/većinsku kulturu. Imajući na umu istoriju odnosa etnologije-antropologije i multikulturalizma (Milenković 2014), činjenicu da sam se i sâm bavio prirodom tog odnosa (Banović 2016, 2012), kao i to da sam u svojoj biti protivnik kolektivnih identifikacija, ali da sam ujedno i svjestan njihove važnosti i snage — nalazim potrebu da se u najkraćim crtama pozicioniram u odnosu na koncept multikulturalizma u ovom radu. Naime, Crna Gora obuhvata oblasti koje su se razvijale pod uticajem različitih društvenih, ekonomskih, kulturnih i istorijskih okolnosti, a koje su utisnule osoben pečat svakom dijelu Crne Gore pojedinačno. Ova različita nasljeđa predstavljaju važne segmente identiteta različitih naroda koji žive u Crnoj Gori i dio su ukupnog identiteta i kulture Crne Gore (primjera radi, orijentalno nasljeđe i tradicija važan su dio identiteta Bošnjaka/Muslimana i dijela Albanaca; slično je i sa katoličkom tradicijom koja je važna u identitetu Hrvata itd.). Kako se kulturni život manjinskih naroda često odvija unutar okvira multikulturalizma, onda se i preventivno djelovanje protiv segregativnih posljedica pokazuje jako važnim.

⁵ Smatram da zbog opšteg poznavanja koncepta u etnološko-antropološkoj literaturi i racionalizacije prostora, u zborniku ovog tipa nije neophodno preciznije pojašnjavati koncepte nematerijalne kulturne baštine i Registra nematerijalne kulturne baštine. Više vidjeti u: Starine Crne Gore VI 2016; Martić 2019; UNESCO on the Ground, Local Perspectives on Intangible Cultural Heritages 2015.

KONCEPT INKLUZIVNOG REGISTRA NKB

Na samom početku, potrebno je osvijetliti koncept inkluzivnog registra NKB i pojasniti zašto je razumijevanje ovog koncepta značajno u kontekstu izrade LECG. U najširem smislu, jednako i fer tretiranje nalazi se u osnovi koncepta inkluzije. Koncept inkluzivnog karaktera Registra NKB prvi je predstavio antropolog Miloš Milenković u svojoj knjizi „Povratak nasleđu (ogledi iz primenjene humanistike)” (2016). Milenković polazi od činjenice da je ratifikovanjem Konvencije o zaštiti NKB državama potpisnicama data velika moć, prevashodno u definisanju — koje će se nasljeđe štiti i čije se kulturno nasljeđe istovremeno štiti. Iskustva u Srbiji kada je riječ o već registrovanim elementima i kada je riječ o onima čija je nominacija u toku, pokazala su da mrežu zaštite odlikuje načelna otvorenost za elemente čiji su neposredni nocioci pripadnici manjina. Primjera radi, na Nacionalnoj listi Srbije nalaze se filigranski zanat (poglavito Albanaca), pazarske mantije (poglavito Bošnjaka), naivno slikarstvo (Slovaka) i dr. Kada je riječ o nominacijama koje su u toku ili koje su nedavno okončane, tu se prepoznaju elementi dijeljenog nasljeđa koji su programski izabrani da objedine različite zajednice. Ipak, u Registru dominiraju elementi većinskog nasljeđa odnosno simboli većinskog identiteta. Milenkovićeva istraživanja pokazala je da se ne radi o diskriminaciji ili nepostojanju volje, već da nedostaje sistem koji bi strukturno usmjeravao zaštitu u inkluzivnom smjeru. U tom kontekstu, on smatra da bi pažljivo istraživanje, selekcija i zaštita elemenata NKB, koje zajednički treba da obave profesionalci iz sistema zaštite NKB i predstavnici nacionalnih manjina i etničkih zajednica, u svakom od regiona pojedinačno i na nacionalnom nivou, predstavljalo moćan instrument istovremene integracije i priznanja posebnosti. Ovaj strukturno definisan sistem zasnivao bi se na principima interkulturene uključenosti, a ne multikulturene segregacije. Potrebu za formiranjem jednog ovakvog sistema Milenković pronalazi u činjenici da se u Srbiji desilo da je zaštita etnički dominantnog srpskog nematerijalnog kulturnog nasljeđa, doživjela procvat u novouspostavljenom sistemu, u kojem su brojni etnolozi, antropolozi, folkloristi, etnomuzikolozi, etnolingvisti i njima srodni naučnici i muzejski i medijski profesionalci, uočili, istražili i nominovali veliki broj elemenata kulturnog nasljeđa, ali da je kao otvoreno pitanje ostao problem nedovoljne brige o manjinskom kulturnom nasljeđu. Ukoliko se Milenkovićevom metodologijom ukratko osvrnemo na Registar NKB Crne Gore, sa do sada upisanim nematerijalnim kulturnim dobrima (ali i sa ukupno nominovanim elementima NKB), uvidjećemo da on sadrži znatan broj elemenata dijeljenog nasljeđa odnosno onih elemenata koji objedinjuju različite

zajednice (Starine Crne Gore VII 2016; Martić 2019). To se posebno odnosi na nematerijalna kulturna dobra nominovana iz Boke kotorske. Osim toga, do sada su medijski najpropraćeniji bili koraci u procesu nominovanja Bokeljske mornarice za Listu reprezentativne nematerijalne kulturne baštine Uneska, a sama Bokeljska mornarica predstavlja lijep primjer dijeljenog nasljeđa. U tom kontekstu, za Registar NKB Crne Gore ne može se reći da u njemu dominiraju elementi većinskog nasljeđa. Ipak, mora se konstatovati da je nematerijalna kulturna baština Bošnjaka/Muslimana sadržana u samo dva do sada upisana nematerijalna kulturna dobra (Legenda o Pavi i Ahmetu i Izrada bihorskog ćilima), a da u Registru još uvijek nije zastupljena nematerijalna kulturna baština Albanaca. Nedostatak postaje posebno očigledan u svjetlu činjenice da ova dva najveća manjinska naroda u Crnoj Gori baštine orijentalnu kulturu i islamsku duhovnost — pod čijim uticajima se razvijao znatan dio Crne Gore.⁶ Principi formiranja Registra NKB i izrade Leksikona etnologije znatno su različiti, ali kada su u pitanju prakse tretiranja manjinskog nasljeđa u procesu izrade ova dva dokumenta kod nas, smatram da se mogu povući određene metodološke paralele koje imaju veze i sa stanjem i dometima etnoloških i antropoloških istraživanja u Crnoj Gori. Mišljenja sam da se analizom ovih paralela može doći do smjernica koje mogu biti od značaja u procesu izrade Leksikona etnologije Crne Gore.

MANJINSKO NEMATERIJALNO KULTURNO NASLJEĐE U REGISTRU NKB CRNE GORE

U protekle tri decenije Unesko je različitim mehanizmima uticao na pozivanje svijesti o važnosti očuvanja nematerijalne kulturne baštine. Presudan momenat predstavljalo je donošenje Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine iz 2003. godine,⁷ koja održivi razvoj i kulturni diverzitet proklamuje kao ključne konceptualne stubove zaštite nematerijalne kulturne baštine i preduslov njenog očuvanja i daljeg prenošenja.⁸ U periodu između 2010. i 2012. godine, Crna Gora je donijela set propisa kojima se

⁶ Iz metodoloških razloga fokusirao sam se na orijentalnu kulturu i narode koji je dominantno baštine. Primjera radi, ni nematerijalna kulturna baština Roma nije dio Registra. Kada je u pitanju izrada Leksikona i pisanje odrednica koje se tiču romske kulture, tu je situacija povoljna jer u Crnoj Gori djeluje etnološkinja-antropološkinja Vesna Delić-Rasulić, koja se sistematski bavi kulturom i identitetom Roma u Crnoj Gori.

⁷ UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*, 2003, <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001870/187086e.pdf> (pristupljeno 10. 11. 2019. godine).

⁸ Vidjeti više u Brown 2017.

uređuje oblast kulturne baštine, a Zakonom o zaštiti kulturnih dobara po prvi put je uređena i oblast zaštite nematerijalne kulturne baštine.⁹ Kako je NKB prepoznata kao jedan od ključnih elemenata u definisanju kulturnih identiteta i obezbjeđivanja kulturnog diverziteta, Ministarstvo kulture je, u saradnji sa Upravom za zaštitu kulturnih dobara i JU Narodni muzej Crne Gore, 2012. godine realizovalo Projekat evidentiranja nematerijalne baštine na teritoriji Crne Gore. Rad na evidentiranju NKB organizavan je sa šest stručnih timova, koji su bili podijeljeni prema teritorijalnom principu. Stručni timovi okupili su profesionalce iz Ministarstva kulture, Uprave za zaštitu kulturnih dobara, Narodnog muzeja, kustose iz lokalnih muzeja, predstavnike organa lokalne samouprave, kao i dio stručnjaka koji su prošli obuku o popisu nematerijalne kulturne baštine. U periodu od 1. do 20. novembra stručni timovi su na osnovu unaprijed zadatih obrazaca re-kognoscirali teren i izvršili popis 280 elemenata NKB, koji su uvršteni u Preliminarnu listu NKB Crne Gore. Nakon dobijenih rezultata, Uprava za zaštitu kulturnih dobara otpočela je proces valorizacije nematerijalnih kulturnih dobara krajem iste godine. Gotovo deset godina nakon donošenja Zakona o zaštiti kulturnih dobara i skoro osam godina nakon izrade Preliminarne liste (popis od 2012. godine nije proširivan), u Registar kulturnih dobara Crne Gore upisano je sedamnaest nematerijalnih kulturnih dobara.¹⁰ Međutim, nematerijalna kulturna baština dva najveća manjinska naroda u Crnoj Gori, a samim tim i orijentalna kulturna baština, ostala je gotovo nevidljiva. Kao što je već rečeno, nematerijalna kulturna baština Bošnjaka/Muslimana sadržana je u samo dva nematerijalna kulturna dobra (Legenda o Pavi i Ahmetu i Izrada bihorskog ćilima), a nematerijalna kulturna baština Albanaca zasada nije ni zastupljena u Registru. Da li je to posljedica manjkavosti čvrsto strukturisanog sistema odozgo–nadolje (Gavrilović, Radojičić 2019), birokratizovane hijerarhije, odsustva dubljeg, svestranijeg i dvosmjernog odnosa sa lokalnim zajednicama, nemotivisanosti članova pojedinih stručnih timova, kratkog vremena u kome je bilo potrebno izvršiti proces evidentiranja, nedostatka iskustva u oblasti manjinskog nasljeđa, mogućnosti da su članovi stručnih timova obradili isključivo njima bliske elemente nematerijalnog nasljeđa ili nečega potpuno drugog — o

⁹ „Službeni list Crne Gore”, br. 049/10, 040/11, 044/17 i 018/19.

¹⁰ Kult Svetog Vladimira, Predanje o Pavi i Ahmetu, Vještina izrade čunova, Crnogorski oro, Vještina izrade i ukrašavanja crnogorske svečane nošnje, Izrada lisnatog sira, Tradicionalne igre kolaškingskog kraja, Bokeljska mornarica, Bokeljska noć, Vještina izrade dobrotroske čipke, Fašinada, Vještina izrade dobrotroske/peraške torte, Legenda o tri sestre, Legenda o postanku Kotor, Legenda o nesrećnoj ljubavi Peraštanke Katice Kalfić i francuskog vojnika, Izrada bihorskog ćilima, Ribarenje kalimerama. Više vidjeti u Martić 2019.

tome je nezahvalno govoriti.¹¹ Svakako, razlog se ne može tražiti u nedostatku volje ili diskriminaciji. Ono što je mene podstaklo da obradim ovu temu i što je uslovalo motiv da povučem paralelu sa Leksikonom jeste činjenica da se radilo o prvom velikom projektu koji je nakon dugo vremena na jednom mjestu okupio crnogorske etnologue. Tako, u stručnim timovima etnolozi su bili procentualno najzastupljeniji, etnolozi su bili i instruktori na radionicama, a isključivo etnolozi su bili koordinatori stručnih timova. Nematerijalna kulturna baština u svojoj biti jeste lokalna, međutim podrazumijeva se da kao etnolozi nismo dobili povjerenje da ovaj posao radimo na bazi našeg lokalnog ili etnokulturnog porijekla, već na osnovu profesionalne ekspertize koja nas kvalifikuje da proučavamo kulture konceptualno drugačije od naše, kao i one kulture desetina hiljada kilometara udaljene od nas. Podrazumijeva se i da znamo da je uključivanje ugroženih ili marginalizovanih grupa jedan od centralnih elemenata kroz istoriju antropoloških pristupa razvoju. Deset godina jeste prošlo od donošenja Zakona o zaštiti kulturnih dobara, ali kako Registar kulturnih dobara predstavlja dokument u čijoj prirodi je da se dopunjuje novim elementima, uz promjenu određenih praksi u evidentiranju i valorizovanju NKB, kao i uz nove prakse koje bi lokalnim zajednicama dodatno pojasnile koncept NKB, moguće je stimulisati manjinske zajednice da se svestranije uključe u proces zaštite pripadajućeg nematerijalnog kulturnog nasljeđa. Time bi Registar NKB postao inkluzivniji. Imajući na umu da je izrada Leksikona etnologije Crne Gore drugi veliki projekat koji okuplja crnogorske etnologue, a u svjetlu prethodno problematizovanog odnosa prema nematerijalnoj kulturnoj baštini manjinskih naroda, sebi sam postavio pitanje — da li je opravdana bojazan da bi i prvi Leksikon etnologije Crne Gore u svojoj strukturi i sadržaju nevidljivim mogao ostaviti značajne segmente manjinskih etnologija?

¹¹ Činjenica da je određeno nematerijalno kulturno dobro upisano na Uneskovu Reprezentativnu listu NKB čovječanstva na različite načine utiče na njegov status i ukupan odnos prema tom kulturnom dobru. Ti uticaji ne moraju biti pozitivni. Primjera radi, upisom se najčešće uvećava njegova atraktivnost, što vodi opasnosti od pretjerane komercijalizacije, koja može negativno uticati na integritet kulturnog dobra. Takođe, nekada se upis u Registar doima kao stvar prestiža, a dobra koja nisu dio Registra smatraju se manje vrijednima (vidjeti više u Labadi 2013; *UNESCO on the Ground, Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage 2015*; Nikolić 2019).

KAKO DOĆI DO INKLUZIVNOG KARAKTERA LEKSIKONA?

Pri razmatranju potencijalne opasnosti da će važni dijelovi manjinskih etnologija u Leksikonu biti zapostavljeni, moramo imati na umu da je Leksikon dokument drugog tipa, kao i da je proces izrade Leksikona znatno drugačiji. Tako, moramo zaboraviti na prethodno navedena moguća administrativna i birokratska ograničenja svojstvena procesu izrade Registra i fokusirati se na prepreke na koje mogu naići članovi redakcije prilikom predlaganja i usvajanja odrednica koje će biti obrađene u Leksikonu, ali i autori koji budu obrađivali konkretne odrednice. Naime, moje dosadašnje iskustvo govori da se u novije vrijeme etnolozi nisu isticali u izučavanju običajnog života ili ritualnih praksi manjinskih naroda. Kao autor tekstova o pogrebnim običajima i sahranjivanju kod muslimana (Banović, Rašinlić, Čolović 2014), nisam mogao da pronađem autoritativnu etnološku studiju koja se odnosi na Crnu Goru, a koja bi mi poslužila za formiranje teorijsko-metodološkog okvira vlastitog istraživanja. Sličan problem se javio i kada sam se interesovao za darivanje kod muslimana prilikom obreda obrezivanja. Dalje, inicijalna namjera da kao jedan od urednika međunarodnog Zbornika „Husein-paša Boljanić” (povodom 450 godina od izgradnje Husein-pašine džamije)¹² utičem da u Zborniku bude zastupljena i autoritativna etnološka studija ili bar sinteza ranijih studija o životu muslimana, pokazala se takođe teško izvodljivom. Čak se i moj autorski tekst prije može svrstati u oblast istorije umjetnosti nego etnologije-antropologije. Mogu nabrojati još čitav niz ograničenja sa kojima sam se sretao prilikom proučavanja obrednog života ili ritualnih praksi muslimana u prošlosti. Imajući to na umu, pokušao sam da pronađem etnologa-antropologa u Crnoj Gori koji se ozbiljnije bavio istraživanjem socijalne kulture muslimana i nisam našao da kod nas djeluje etnolog-antropolog koji iza sebe ima značajniju studiju na polju socijalne i duhovne kulture muslimana.¹³ Izuzetak je mr Miloš Đurović koji je autor odlične studije o hidžabu kao fenomenu konstruisanja i osporavanja identiteta (s tim da je Đurovićeva studija nastala na osnovu etnografskog istraživanja sprovedenog u Novom Pazaru) (Đurović 2015). Preliminarno istraživanje takođe pokazuje da se nijedan aktivni etnolog-antropolog u Crnoj

¹² *Husein-paša Boljanić i njegove zadužbine (povodom 450 godina od izgradnje Husein-pašine džamije)* 2019.

¹³ Kada je u pitanju materijalna kultura, stanje je znatno drugačije jer postoje autoritativne reference koje su se bavile materijalnom kulturom muslimana. Kao primjer takve studije vidjeti Mrvaljević 2006. ili novinski tekst iste autorke *Vrijednosti naše multikulture: nošnje manjinskih naroda u Crnoj Gori* 2010.

Gori sistematski ne bavi temama vezanim za običajni život, ritualne prakse ili socijalnu kulturu Albanaca u Crnoj Gori. Ova ograničenja nužno će usloviti situaciju da odrednice koje se tiču socijalne kulture manjinskih naroda budu obrađene na osnovu znatno manje literature nego što je to slučaj sa većinskom populacijom.¹⁴ Iz prethodno navedenog postaje jasno da ukoliko u Crnoj Gori nemamo aktivnog etnologa-antropologa koji se potpunije bavi istraživanjem socijalne kulture dva najveća manjinska naroda ili njihovog obrednog života u prošlosti i ukoliko je etnološka literatura u toj oblasti znatno oskudnija nego kada je u pitanju socijalna kultura i nasljeđe dominantnog identiteta — onda je opravdana i bojazan da bi važni segmenti manjinskog nasljeđa u Leksikonu mogli ostati nevidljivi. Na koji način onda doći do inkluzivnog karaktera LECG?¹⁵

Osim što je u pisanje odrednica neophodno uključiti dio već profilisanih stručnjaka iz redova manjinskih naroda, kojima su bliske etnološke teme (istoričari ili sociolozi), posebno bih naglasio važnost formiranja mreže saradnika na lokalnom nivou, što je donekle povezano i sa terenskim istraživačkim radom — ukoliko se za njim ukaže potreba prilikom obrade pojedinih odrednica. Važnost formiranja mreže saradnika na lokalnim nivoima koji bi služili kao podrška autorima odrednica vezanih za manjinske kulture, proističe iz društveno-istorijskih osobenosti Crne Gore, koje su u vezi i sa našim savremenim identitetskim kontekstom. Naime, Crna Gora obuhvata oblasti koje su se razvijale pod uticajem različitih društvenih, ekonomskih, kulturnih i istorijskih okolnosti, a koje su utisnule osoben pečat

¹⁴ Opet ću se vratiti na primjer sahranjivanja kod muslimana. Naime, muslimanska praksa svuda je mješavina religijskih uvjerenja i nereligijskih formi kulture, tako da uprkos zajedničkom religijskom nasljeđu i dalje postoje varijacije u vjerovanju i praksama u vezi sa umiranjem, smrću, sahranama, sahranjivanjem i komemoracijama — koje proističu kako iz razlika u religijskoj tradiciji tako i iz razlika koje su produkt nacionalnih, etničkih ili plemenskih kultura. Ove socijalne prakse u stalnoj su interakciji sa društvenim i prirodnim okruženjem, podložne su promjenama, ali u etnološko-antropološkoj literaturi Crne Gore nećemo naći studije koje su pratile tekuće promjene — što je i najvažniji resurs prilikom potpune obrade odrednica.

¹⁵ Dio Milenkovićevih ideja o inkluzivnom Registru NKB dobra je i operativna osnova za dalje razmišljanje kako unaprijediti rad na Leksikonu tako da on ima inkluzivni karakter. Nasuprot tome, konkretna rješenja koja predlaže u vidu preporuka nemaju taj operativni potencijal jer je Registar NKB dio kompleksnog sistema očuvanja i zaštite kulturne baštine, tako da i preporuke uključuju određena administrativna rješenja koja se sprovode u trouglu državne politike, profesionalaca/institucija koji/koje se bave kulturnom baštinom i samih pripadnika manjinskih grupa (uspostavljanje Nacionalnog savjeta za kulturno nasljeđe u čiji bi rad bili uključeni predstavnici nacionalnih savjeta nacionalnih manjina, a čijoj nadležnosti treba povjeriti Mrežu zaštite manjinskog kulturnog nasljeđa).

svakom djelu Crne Gore pojedinačno.¹⁶ Moje dosadašnje iskustvo govori da u svakom od dijelova Crne Gore i danas djeluju lokalni istraživači narodnog života, koji ne dolaze iz svijeta akademije ili kulturne baštine i čiji rad uglavnom ostaje ispod akademskih radara.¹⁷ Nekada su ovi lokalni entuzijasti iz redova manjinskih naroda, zbog čega pokazuju pojačan interes za nasljeđe koje smatraju osobenim za narod kome pripadaju. Formalne pretpostavke i ukupna ekspertiza najčešće ih ne kvalifikuju da budu autori odrednica, ali znanje koje posjeduju može biti od velike pomoći autorima odrednica koje su u vezi sa manjinskim kulturama.¹⁸ Sa ovom preporukom povezano je i organizovanje kampanja terenskog istraživanja u oblastima u kojima je manjinsko nasljeđe istorijski i kulturno dublje ukorijenjeno. Preventivnim djelovanjem u vidu uključivanja već profilisanih stručnjaka iz manjinskih naroda kojima su bliske etnološke teme (uz realnu pretpostavku da oni imaju pojačan interes za socijalnu kulturu i kulturno nasljeđe naroda kome pripadaju), formiranja mreže saradnika na lokalnim nivoima (koji su se ili profesionalno ili amaterski bavili fenomenima vezanim za manjinske etnologije), uz etnografska istraživanja ukoliko se za njima ukaže potreba — mogle bi se donekle prevazići prepreke nastale znatno manjim interesom crnogorske etnologije za manjinske etnologije nego što je to slučaj sa većinskom kulturom.

ZAKLJUČAK

Polazeći od činjenice da socijalna i duhovna kultura manjinskih naroda nije bila predmet interesovanja crnogorske etnologije u mjeri u kojoj je to slučaj sa dominantnim identitetom, kao i od toga da su aktivni etnolozi-antropolozi u Crnoj Gori rijetko za predmet svojih istraživanja postavljali kulturu manjinskih naroda, u radu sam pokušao da ukažem na potencijalnu opasnost da u Leksikonu etnologije Crne Gore određeni elementi manjinskih etnologija neće biti tretirani na adekvatan način i da će zbog toga ostati nevidljivi. Budući da se i Registar NKB i LECG bave etnološkim i

¹⁶ Korisno je pogledati analizu istoričara Dragoja Živkovića koji obrazlaže osobenosti društveno-ekonomskog razvoja različitih dijelova Crne Gore u odnosu na njihov nejednak politički položaj prema Osmanskoj imperiji i izdvaja četiri oblasti — Principat/Vladikat podlovcenske Crne Gore, brdska i naspram njih hercegovačka plemena, gradove pod osmanskom upravom i gradove pod mletačkom upravom (Živković 1992).

¹⁷ Primjera radi, samo u Pljevljima je u posljednje tri decenije objavljeno oko 50 knjiga koje u nekim svojim segmentima tretiraju narodni život karakterističan za različite krajeve pljevaljske opštine.

¹⁸ Posebno imam na umu pomoć prilikom dolaska do tekstova u kojima su obrađeni fenomeni vezani za manjinske etnologije, a koji ne spadaju u akademsku literaturu i koji su zbog toga ostajali izvan akademskog interesa.

bliskim temama (nekad obuhvaćene konceptima kao što su folklor, narodni život, socijalna kultura, duhovna kultura, nematerijalna kultura, nematerijalna kulturna baština itd.), u radu su izvedene određene paralele između ova dva dokumenta u Crnoj Gori. Iako su u svojoj strukturi, sadržaju i ukupnoj misiji znatno različiti, pored činjenice da se bave tradicionalno etnološkim temama, poređenje Registra NKB i LECG smatrao sam opravdanim i iz razloga što se radi o prva dva velika projekta koja u novije vrijeme objedinjuju potencijale crnogorske etnologije. Kao osnova za poređenje Registra NKB i LECG, tačnije procesa njihove izrade, poslužile su ideje o inkluzivnom karakteru Registra NKB, koje u svojim radovima prvi put obrazlaže i analizira antropolog Miloš Milenković. Posmatrajući Registar NKB Crne Gore kroz prizmu Milenkovićevog koncepta inkluzivnog Registra NKB, vidjećemo da u njemu ne dominiraju elementi većinskog nasljeđa odnosno simboli većinskog identiteta, već da sadrži znatan broj dijeljenih kulturnih dobara, koja su programski izabrana da objedine različite zajednice. Ipak, mora se konstatovati da je gotovo deset godina nakon donošenja Zakona o zaštiti kulturnih dobara i osam godina nakon izrade Preliminarne liste, nematerijalna kulturna baština dva najveća manjinska naroda u Crnoj Gori ostala gotovo nevidljiva u Registru. Nematerijalna kulturna baština Bošnjaka/Muslimana sadržana je u dva nematerijalna kulturna dobra (Legenda o Pavi i Ahmetu i Izrada bihorskog ćilima), a nematerijalna kulturna baština Albanaca zasada nije zastupljena u Registru. Imajući to na umu, potencijalna ograničenja u vezi sa obradom odrednica vezanih za manjinske etnologije demonstrirana su upravo na primjeru orijentalnog nasljeđa i socijalne i duhovne kulture Bošnjaka/Muslimana i Albanaca. Kada je u pitanju Registar, neadekvatna zastupljenost manjinske NKB mogla bi biti posljedica čitavog niza faktora — od manjkavosti čvrsto strukturisanog sistema odozgo–nadolje i birokratizovane hijerarhije, preko odsustva dubljeg, svestranijeg i dvosmjernog odnosa sa lokalnim zajednicama, do nedostatka iskustva u oblasti manjinskog nasljeđa. Svakako ne posljedica nedostatka volje ili posljedica diskriminacije. U slučaju LECG pretpostavljena bojazan da određeni elementi manjinskih etnologija neće dobiti adekvatan tretman, proizilazi iz činjenice da socijalna i duhovna kultura manjinskih naroda nije bila predmet interesovanja crnogorske etnologije u mjeri u kojoj je to slučaj sa dominantnim identitetom, kao i iz toga da su aktivni etnolozi-antropolozi u Crnoj Gori rijetko za predmet svojih istraživanja postavljali kulturu manjinskih naroda. To je uslovalo da će autori odrednica koje su u vezi sa kulturnim praksama muslimana ili koje uključuju te prakse, na raspolaganju imati mnogo manje etnološke literature nego kolege koje obrađuju odrednice većinskog identiteta. Kako se crnogorska etnologija

u procesu dolaska do inkluzivnog karaktera LECG ne može osloniti isključivo na svoje potencijale, u radu je predloženo preventivno djelovanje u vidu uključivanja već profilisanih stručnjaka iz manjinskih naroda kojima su bliske etnološke teme (uz realnu pretpostavku da oni imaju pojačan interes za socijalnu kulturu i kulturno nasljeđe naroda kome pripadaju), formiranja mreže saradnika na lokalnim nivoima (koji su se ili profesionalno ili amaterski bavili fenomenima vezanim za manjinske etnologije i koji bi služili kao podrška autorima odrednica vezanih za manjinske etnologije), kao i pratećih etnografskih istraživanja u onim oblastima u kojima je manjinsko nasljeđe dublje istorijski i kulturno ukorijenjeno. Ovim praksama i prvi Leksikon etnologije Crne Gore dobiće znatno inkluzivniji karakter, na šta nas obavezuje i profesionalna etika, ali i ukupan kulturno-istorijski i identitetski kontekst Crne Gore.

IZVORI

- [1] Crna Gora, Vlada Crne Gore. *Strategija manjinske politike*. 2008. <http://www.min-manj.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=92651&rType=2&file=Strategija%20manjinske%20politike.pdf> (pristupljeno 15. 11. 2019. godine); Crna Gora, Vlada Crne Gore. *Strategija manjinske politike 2019–2023*. 2019. <http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=368873&rType=2>. (pristupljeno 14. 4. 2020. godine).
- [2] *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, GA resolution 47/135, 1992, član 2 <https://www.oas.org/dil/1992%20Declaration%20on%20the%20Rights%20of%20Persons%20Belonging%20to%20National%20or%20Ethnic,%20Religious%20and%20Linguistic.pdf> (pristupljeno 14. 11. 2019. godine).
- [3] Mrvaljević, Zorica. 2010. *Vrijednosti naše multikulture: nošnje manjinskih naroda u Crnoj Gori*, u Pobjeda ISSN 0350-4379, god. 66, br. 15963, Kultura, str. VI–VII, 21. i 22. maj 2010.
- [4] „Službeni list Crne Gore”, br. 049/10, 040/11, 044/17 i 018/19.
- [5] UNESCO, *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. 2003, <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001870/187086e.pdf> (pristupljeno 10. 11. 2019. godine).
- [6] *Ustav Crne Gore*. 2007. Preambula. <http://www.skupstina.me/images/dokumenti/ustav-crne-gore.pdf> (pristupljeno 14. 11. 2019. godine).
- [7] Literatura
- [8] Banović, Branko. 2012. (Dis)funkcionalni potencijal modela tradicionalnih crnogorskih rodnih odnosa u savremenim politikama identiteta. *Sociologija LIV* (3): 463–480.
- [9] Banović, Branko. 2016 *The Montenegrin Warrior Tradition: Questions and Controversies over NATO Membership*. New York: Palgrave MacMillan.

-
- [10] Banović, Branko, Rašinlić, Rusmir i Čolović, Pavle, *Katastar muslimanskih grobalja opštine Pljevlja*, Muslimanski građanski forum, Pljevlja 2014.
- [11] Brown, E. L. Abbe. 2017. ICH, cultural diversity and sustainable development. In *Research Handbook on Contemporary Intangible Cultural Heritage*. Edited by Charlotte Waelde, 106–139. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- [12] Đurović, Miloš. 2015. *Hidžab kao fenomen konstruisanja i osporavanja identiteta: primjer savremenog Novog Pazara*. Etnoantropološki problemi 10(4): 821–838.
- [13] Gavrilović, Ljiljana i Radojičić, Dragana. 2019. Nematerijalno kulturno nasleđe Paštrovića: Bottom-Up Model. U *Nematerijalna kulturna baština Paštrovića*. Urednici: Dušan Medin, Lucija Đurašković, Dragana Radojičić, 107–122. Petrovac na Moru, Budva, Beograd: Društvo za kulturni razvoj „Bauo”, JU Muzeji i galerije Budve, Etnografski institut SANU.
- [14] *Husein-paša Boljanić i njegove zadužbine (povodom 450 godina od izgradnje Husein-pašine džamije)*. 2019. Urednici: Pelidija, Banović, Durgut. Pljevlja: Islamska zajednica Crne Gore i Zavičajni muzej Pljevlja.
- [15] Labadi, Sophia. 2013. *UNESCO, Cultural Heritage, and Outstanding Universal Value*, 127–144. Lanham: Altamira Press.
- [16] Martić, Milica. 2019. Uloga države i muzeja u očuvanju nematerijalne kulturne baštine Crne Gore. U *Nematerijalna kulturna baština Paštrovića*. Urednici: Dušan Medin, Lucija Đurašković, Dragana Radojičić, 55–70. Petrovac na Moru, Budva, Beograd: Društvo za kulturni razvoj „Bauo”, JU Muzeji i galerije Budve, Etnografski institut SANU.
- [17] Milenković, Miloš. 2014. *Antropologija multikulturalizma*. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Srpski genealoški centar. Beograd.
- [18] Milenković, Miloš. 2016. *Povratak nasleđu, ogled iz primenjene humanistike*. Beograd, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet.
- [19] Nikolić, Milica. 2019. Koncept zaštite nasleđa i ostale (teorijske) apstrakcije. U *Nematerijalna kulturna baština Paštrovića*. Urednici: Dušan Medin, Lucija Đurašković, Dragana Radojičić, 47–54. Petrovac na Moru, Budva, Beograd: Društvo za kulturni razvoj „Bauo”, JU Muzeji i galerije Budve, Etnografski institut SANU.
- [20] Mrvaljević Zorica. 2006. *Crnogorska narodna nošnja*. Podgorica: Muzeji i galerije.
- [21] Powell, B. Timothy. 2003. All Colors Flow into Rainbows and Nooses: The Struggle to Define Academic Multiculturalism. *Cultural Critique* 55: 151–181.
- [22] *Starine Crne Gore VII* 2016. Cetinje: Uprava za zaštitu kulturnih dobara.
- [23] *UNESCO on the Ground, Local Perspectives on Intangible Cultural Heritage*. 2015. Edited by Michael Dylan Foster and Lisa Gilman. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- [24] Živković, Dragoje. 1992. *Istorija crnogorskog naroda*, Tom II, 78–90. Cetinje.

Branko BANOVIĆ

TOWARDS AN INCLUSIVE CHARACTER OF LEXICON
OF ETHNOLOGY OF MONTENEGRO

Summary

Having in mind that Montenegrin ethnology has rarely approached social and spiritual culture of minority peoples, in this paper I express my concern that the first Lexicon of Ethnology of Montenegro might neglect important elements of minority ethnologies. The concept of Inclusive List of Intangible Cultural Heritage, promoted and developed by Miloš Milenković, is the starting theoretical point of the analytical-interpretative part of the paper. Although the principles of forming the List of ICH and drafting the Lexicon of Ethnology differ in many aspects, both documents treat traditional ethnological topics. The analysis of certain parallels in the process of drafting these two documents could be significant in the context of reaching the inclusive character of the Lexicon of Ethnology of Montenegro. Expected limitations regarding minority ethnologies are demonstrated on the example of the oriental cultural heritage and social and spiritual culture of Bosniaks /Muslims and Albanians in Montenegro. At the end of the paper, I propose recommendations on how to overcome expected obstacles and ensure the inclusive character of LECG, which would be in line with the social, cultural and identity context of Montenegro.

Key words: Minority ethnologies, Minority peoples, Inclusive character, Intangible cultural heritage, Lexicon of Ethnology of Montenegro